

Т.М.БАЙМАХАН
А.СЕЙТХОЖАЕВА

АҒЫЛШЫН ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ТІЛДЕРІНДЕГІ ПАРЕМИОЛОГИЯЛЫҚ
БІРЛІКТЕРДІҢ ЗЕРТТЕЛУІ

В статье рассматривается обзор литературы, посвященные паремнологическим единицам английского и казахского языков.

Makalede İngiliz ve Kazak dillerindeki paremiyolojik ölçüler değerlendirilir.

Ағылшын тіліндегі жалпыхалықтық мұраны жинақтап, жариялау жұмыстары сонау көне ғасырдан қалыптасып, күні бүгінге дейін дәстүрлі түрде жалғасып келеді. Тарихи деректерге сүйенер болсақ, өте көне мақал-мәтелдер тізбегін қамтитын алғашқы "Book of Proverbs in the Old Testament" атты топтама V ғасырда жарық көрген [1]. Бұл жинаққа өте көне ағылшын мақал-мәтелдері енген. Кейінгі жинақтар халық игілігіне айналған осы іске етене араласып, зор еңбек сіңірген оқымысты ғалым Дезидериус Эрасмус есімімен тығыз байланысты. Роттердамда дүниеге келіп, өз заманының ең ұлы да оқымысты ғалымдарының бірі атанған Дезидериус Эрасмус бүкіл Еуропаны түгелге жуық аралай жүріп, ағылшын мақал-мәтелдерінің жинағын құрастырған. Оның 1500 жылы "Collectanea" (818 MM) [2], 1508 жылы Венецияда "Chiliades" (3260 MM) деген атпен жарияланған жинақтары 1515-1536 жылдары [3] аралығында толықтырылып қайта басылып шықты.

Артына өшпес тарихи із қалдырған ғалымдардың бірі Джон Хеуд өзінің алғашқы "A Dialogue Containing the Number in Effect of all the Proverbs in the English Tongue" атты еңбегін 1546 жылы [4], кейінгілерін 1550, 1555, 1560 жылдары бастырып шығарды. Сондай-ақ, 1610-1680 жылдар аралығында бірқатар мақал-мәтелдер жинақтары, атап айтқанда, 1612 жылы ағылшын шіркеу қызметшісі Thomas Draxe "Bibliotheca Scholastica Instructissima or, a Treasure of Ancient Adagies, and Sententious Proverbs" [5], 1639 жылы пастор Дж. Кларктың (John Clarke) "Paroemiologia Anglo-Latina" [6], 1640 жылы Дж. Хербэрттің "Outlandish Proverbs" [7], 1659 жылы Дж. Хауэлдің "Proverbs" [8], 1670, 1678 жылдары Дж. Рэйдің "English Proverbs" атты еңбектері [9] жарық көрді. Дж. Хауэлдің еңбегінде ағылшын тіліне басқа тілдерден енген мақал-мәтелдер де қамтылса, соңғы жинақта тілдік орамдарға арнайы түсініктемелер берілген.

Кейінгі ғасырларда бұрынғы ескі жинақтар толықтырылып, қайта басылып отырды. Олар: Джеймс Кэлли "Complete Collection of English Proverbs" (Ағылшын мақалдарының толық жинағы) 1721; Томас Фуллэр

"Gnomologia: Adagies and Proverbs" 1732; Bohn: H.G. Bohn's A Hand-book of Proverbs, 1855; Уиллиам Карей Хазлит "English Proverbs and Proverbial Phrases" 1869; Винсэнт Стаки "Collectanea" 1902-4; Джордж Латимэр Ашэрсон "English Proverbs and Proverbial Phrases" 1929; 1935 жылы ағылшын мақалдарын қамтыған Оксфордтық сөздіктің "The Oxford Dictionary of English Proverbs" деп аталған алғашқы нұсқасы жарық көрді. Уақыт өте келе бұл сөздіктің толықтырылған нұсқалары бірнеше мәрте басылып шықты.

Америка Құрама Штаттарында да осы мақсатта бірқатар жұмыстар атқарылды. Әсіресе, Бэнджамин Франклиннің Poor Richard's Almanack (1733, 1758) [10], Бургэн Стэвэнсонның "Book of Proverbs, Maxims and Familiar Phrases"(1949) [11] еңбектерінің маңызы өте зор. Бір айта кететін жайт, жоғарыдағы шолуда айқын көрсеткендей, көп жағдайда мамандардың ағылшын тілі мақал-мәтелдерін жинаққа енгізу үрдісімен шектелгенін көреміз.

Ағылшын тілі мақал-мәтелдерін ғылыми тұрғыдан арнайы, жан-жақты қарастырған зерттеу жұмыстарының да бар екендігі мәлім. Мысалы, Л.И.Селянинаның "Варианты пословиц английского языка" деп аталған диссертациялық жұмысында ағылшын мақалдарының варианттылығы, варианттардың өзара ұқсастықтары мен айырмашылықтары және сөйлеу тіліндегі окказионалды өзгерістері сипатталады [12].

Л.И.Швыдкояның "Синонимия пословиц и афоризмов в английском языке" атты ғылыми зерттеуінде мақалдар мен афоризмдер "клише" деген атаумен бір топқа біріктіріліп, олардың синонимдік қатары берілген [13].

С.И.Вяльцеваның "Речевые использования английских пословиц" атты кандидаттық жұмысы [14] ағылшын мақалдарының стильдік қолданысын зерделеуге арналған. Жұмыста ағылшын мақалдарының узуалды және окказионалды стилистикалық құбылыстары сипатталған.

Э.Ахувдованың "Синтаксические особенности английских пословиц" атты зерттеуі [15] ағылшын мақалдарын синтаксистік ерекшеліктері тұрғысынан талдауға арналған.

Ағылшын тілінің тұрақты тіркестерін зерттеу жұмыстары ғалым А.В. Кунин есімімен тығыз байланысты. Ол өзінің "Курс английского языка" [16], "Курс фразеологии современного английского языка" тәрізді көлемді ғылыми еңбектері [17] мен "Англо-русский фразеологический словарь" сөздігі [18] т.б. арқылы ағылшын тілі табиғатының кейбір өзгеге беймәлім тұстарын айқындап, жалпы тіл ғылымына елеулі үлес қосты және салғастырмалы негіздегі ізденістерге бағыт-бағдар берді. Ғалым өз зерттеулерінде мақал-мәтелдерді "коммуникативті фразеологиялық бірліктер" деп атап, олардың құрамы мен құрылымына, семантикалық ерекшеліктеріне сипаттама береді.

Мақал-мәтелдердің басқа тілдік бірліктермен салыстыра алғанда өзіндік ерекшеліктерін, күрделілігін, мән-мазмұнының тереңдігін айқын көрсететін тұстардың бірі - аударма жұмысы. Кейбір жалпыхалықтық универсалдық сипатқа ие түрлерін есепке алмағанда, әдетте, мақал-мәтелдер бір тілден екінші тілге тікелей аударылмайды. Бір тілден екінші тілге тәржімелеу барысында мағынасы мен тіркес құрамындағы мүшелері дәлме-дәл келетін теңбе-тең баламасы (абсолюттік балама) немесе контекстік мағынасы сәйкес эквиваленті қолданылуы мүмкін. Әсіресе, ілеспе аудармада шапшаңдық, жинақылық, дәлдік қажет. Осы мақсатқа негізделген, практикалық мәні бар жұмыстардың бірі – Т.М.Баймахан және басқа ғалымдардың құрастыруымен жарық көрген "Английские пословицы и поговорки и их эквиваленты в русском, казахском и турецком языках" атты еңбек [19]. Жұмыста мақал-мәтелдер он мағыналық топқа бөлініп, олардың орыс, қазақ және түрік тілдеріндегі баламалары берілген. Алайда, ағылшын мақал-мәтелдерінің қазақ тілінде баламалары бола тұра, тікелей аударылған тұстары да баршылық.

Сондай-ақ, қазіргі таңда ағылшын мақал-мәтелдерінің жинақтарының мол қоры барлығы анықталды. Олар: Smith W.C. "The Oxford Dictionary of English Proverbs", Cowie A.P., Mackin Rand Mc.Caig I.K. "Oxford Dictionary of Current Idiomatic English"; Taylor A., Whiting B.J. "A Dictionary of Proverbs and Proverbial Phrases"; Seidl X, Me Mordie W. "English Idioms and How to Use Them"; Ridout R. and Witting C. "English Proverbs Explained"; Apperson G.L. "The Wordsworth Dictionary of Proverbs"; Linda and Roger Flavell "Dictionary of Proverbs and their Origins"; "Dictionary of Idioms", "Dictionary of Proverbs", "Dictionary of World Origins"; Draxe T. Bibliotheca "Scholastica Instmctissima" (1633); Clarke J. "Paroemiologia Anglo-Latina" (1639); Ray J. "English Proverbs" (1670, 1678); "Fuller T. Gnomologia" (1732); Bohn H.G. "A hand-Book of Proverbs" (1855); Hazlitt W.C. "English Proverbs and Proverbial phrases"(1869) т.б. Зерттеу барысында, ағылшын тіліндегі мақал-мәтелдерді топтастырып, жүйеге келтіріп, баспадан шығару ісіне ғалымдардың баса назар аударғаны және ағылшын мақал-мәтелдерін тек өз аясында ғана зерттеудің, жан-жақты емес, бір қырынан ғана қарастырудың орын алғандығы байқалды. Біздің пайымдауымызша, екі немесе бірнеше тілді салыстыра-салғастыра зерттеу жұмыстарының нәтижелері тіл білімін теориялық және практикалық тұрғыдан толықтыра, жетілдіре түсері даусыз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Book of Proverbs in the Old Testament.
2. Desiderius Erasmus. Collectanea. Veniece. 1500.
3. Desiderius Erasmus. Chiliades. Veniece. 1508.
4. Heywood J. A Dialogue Containing the Number in Effect of all the Proverbs in the English Tongue. – London, 1546.

Т.М.Баймахан, А.Сейтхожаева. Ағылшын және қазақ тілдеріндегі...

5. Thomas Draxe. Bibliotheca Scholastica Instructissima or, a Treasurie of Ancient Adagies, and Sententious Proverbs. 1612.
6. Clarke J. Paremiologia Anglo-Latina. 1639.
7. Herbert G. Outlandish Proverbs. – London, 1640.
8. Howell J. Proverbs. 1659.
9. Ray J. English Proverbs. 1670, 1678.
10. Franklin B. Poor Richard's Almanack. 1733, 1758.
11. Stevenson B. Book of Proverbs, Maxims and Familiar Phrases. 1949.
12. Селянина Л. И. Варианты пословиц английского языка. АҚД. Москва. 1970.
13. Швыдкая Л. И. Синонимия пословиц и афоризмов в английском языке. АҚД. – М., 1973.
14. Вальцева С. И. Речевые использования английских пословиц. АҚД. – М., 1980.
15. Ахундова Э. Синтаксические особенности английских пословиц. АҚД. – Баку, 1986.
16. Кунин А. В. Английская фразеология. – Москва: Высшая школа, 1970.
17. Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка. – Москва: Высшая школа, 1986. С 300-325.
18. Кунин А. В. Англо-русский фразеологический словарь. – М.: 1967, 1984.
19. Английские пословицы и поговорки и их эквиваленты в русском и казахском языках. Баймаханов Т., Өгешев Н., Байтөлеева Н. Алматы: – Мектеп, 1988.
20. Английские пословицы и поговорки и их эквиваленты в русском, казахском и турецком языках. Туркестан, «Туран», 2010. 175 б.

REZUNE

**T. BAIMAKHAN, A. SEITKHOZHAYEVA (Turkistan)
RESEARCHING THE PAREMIOLOGICAL UNITS IN ENGLISH AND KAZAKH
LANGUAGES**

The article is concerned with the survey of paremeological units in English and Kazakh languages.